

ТИПИ АБРЕВІАТУР У НАУКОВО-НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТАХ З ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ

TYPES OF ABBREVIATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL TEXTS ON INFORMATION SECURITY AND ELECTRONIC COMMUNICATIONS

Біленко Т.Г.,

orcid.org/0000-0001-7187-9479

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки
Національного університету «Запорізька політехніка»

Катиш Т.В.,

orcid.org/0000-0002-5442-6491

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки
Національного університету «Запорізька політехніка»

У статті досліджено словотвірний статус аббревіації в науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та електронних комунікацій. Було проаналізовано погляди вітчизняних мовознавців на аббревіацію та визначення структурних типів аббревіатур. Було зазначено, що аббревіація як спосіб творення слів має такі основні властивості: доступність, раціональність структури, лаконічність, економність, семантична місткість. Зауважено, що наявність численних наукових праць доводить суперечливий характер цього явища й вимагає постійної уваги. У статті досліджено типи аббревіатур, знайдені в навчальних текстах з інформаційної безпеки та електронних комунікацій. Виявлено ініціальні аббревіатури, які поділяються на буквені та звукові; комбіновані аббревіатури; цифро-літерно-символьні найменування. Їх аналіз показав, що найбільш уживаними в науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та електронних комунікацій є ініціальні аббревіатури як буквені, так і звукові. Меншою мірою використовуються комбіновані та цифро-літерно-символьні аббревіатури. У роботі також приділено увагу особливостям функціонування аббревіатур у науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та електронних комунікацій. Було зафіксовано наявність аббревіатур у різних лексико-тематичних групах досліджуваної термінології. Аналіз розглянутих аббревіатур дозволив виділити 9 тематичних груп, серед яких достатньо поширеними є найменування приладів і пристроїв та найменування понять зі словом «система». Зауважено, що за структурою аббревіатури в науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та інформаційних технологій можна поділити на дво-, три- та чотирикомпонентні. Відзначено, що в досліджених скороченнях, які вживаються з метою економії місця та часу, відображені аспекти сучасної галузі інформаційної безпеки та електронних комунікацій.

Ключові слова: аббревіація, типи аббревіатур, навчальні тексти, українська термінологія інформаційної безпеки та електронних комунікацій, тематичні категорії найменувань, структурні особливості аббревіатур.

The article focuses on the word-formation status of abbreviations in scientific and educational texts on information security and electronic communications. The views of Ukrainian linguists on the abbreviation and the definition of abbreviation structural were analysed. It is noted that an abbreviation as a way of formation words has the following main properties: accessibility, rationality of structure, conciseness, economy and semantic capacity. It is noted that numerous scientific works prove the controversial nature of this phenomenon and require constant attention. The article investigates the types of abbreviations used in educational texts on information security and electronic communications. The author identifies initial abbreviations, to be divided into letter and sound abbreviations; combined abbreviations; and numeric-letter-symbolic names. Their analysis has shown that in scientific and educational texts on information security and electronic communications the most commonly used initial abbreviations are both letter and sound ones. The combined and numeric-letter-symbolic abbreviations are less commonly used. The paper also pays attention to the peculiarities of the abbreviation functioning in scientific and educational texts on information security and electronic communications. In various lexical and thematic groups on the studied terminology the presence of abbreviations was observed. The review of the abbreviations examined made it possible to distinguish nine thematic groups, with names of devices and terms involving the word 'system' being notably frequent. It has been observed that abbreviations in scientific and educational texts related to information security and information technology fall into three structural categories: two-, three-, and four-component. It has also been observed that the analyzed abbreviations, used for space and time efficiency, reflect aspects of the modern field on information security and electronic communications.

Key words: abbreviation, types of abbreviations, educational texts, Ukrainian terminology on information security and electronic communications, thematic categories of names, structural feat.

Постановка проблеми. Аббревіація – продуктивний спосіб поповнення словникового складу сучасних мов, незважаючи на те, що це наймодерніший спосіб творення, який почав активно

використовуватися на початку ХХ століття. У мовознавстві під аббревіацією розуміють процес скорочування словосполук до початкових складників слів. Аббревіатура містить найважливішу

інформацію, допомагає економити час учасників комунікації, у семантичному плані вона характеризується значно більшим обсягом порівняно з іншими словами. Аббревіація як спосіб творення слів має такі основні властивості: доступність, раціональність структури, лаконічність, економічність, семантична місткість.

Актуальність обраної теми зумовлена потребою дослідити типи аббревіатур у науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та інформаційних комунікацій. Аббревіатури відіграють провідну роль у науковому дискурсі, особливо в нових галузях, які стрімко розвиваються і в яких з'являються нові поняття. Постійне збільшення обсягу інформації, особливо спеціальної, зумовлює пошук нових засобів її передавання. Одним із провідних засобів економії мовних засобів є аббревіація, яка частіше використовується в нових галузях, зокрема в галузі інформаційної безпеки та інформаційних комунікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прагнення до економії мовних засобів завжди цікавило українських та закордонних лінгвістів. У вітчизняному мовознавстві аббревіатури досліджували Г. Віняр, В. Горпинич, І. Думчак, В. Жайворонок, Н. Клименко, О. Мацько, М. Сердюк, З. Сікорська, О. Стишов та інші.

Аббревіація є інтралінгвальним явищем, що виникло під впливом екстралінгвальних чинників (соціально-економічних, політичних та культурних умов), унаслідок чого структурна модель аббревіатур має багато спільного в різних мовах, незалежно від будови мови [7, с. 7].

На думку Н. Клименко, «аббревіатура (італ. *abbreviatura*, від лат. *abbreviatio* – скорочення), складноскорочене слово – похідне слово, що виникає внаслідок аббревіації. Утворюється складанням скорочених основ і буває здебільшого еквівалентною словосполученню, яке її мотивує» [9, с. 7]. Мовознавця виокремлює літерні (ініціальні), що в свою чергу складаються з початкових звуків, складові – з початкових складів кожного слова словосполучення та мішані аббревіатури, в яких поєднані початкова частина першого слова і ціле друге [9, с. 7]. М. Плющ диференціює три типи аббревіатур, а саме: складові, змішані та ініціальні. Ініціальний тип продуктивний у його перших двох різновидах (звуковий і буквенний), змішаний використовується рідко [8, с. 181]. О. Мацько також дотримується такого ж погляду на класифікацію аббревіатур в українській мові [4, с. 34]. О. Стишов поділяє аббревіатури на три основні групи, а саме: часткові (частково скорочені, контрактири), ініціальні, комбіновані [7, с. 154]. Схожу думку

висловлює О. Селіванова, доповнюючи класифікацію О. Стишова ще одним типом аббревіатур: графічні (умовні) [6, с. 289].

Незважаючи на розбіжності щодо мовної природи цього явища, усі дослідники дотримуються думки, що скорочення в мові мають дві основні найзагальніші ознаки: 1) прагнення мовців зекономити мовні засоби; 2) мають генетичні повні відповідники – слова чи словосполучення [5, с. 256].

Варто зауважити, що аббревіація відрізняється від інших способів словотвору характером з'єднаних компонентів. В. Горпинич стверджує, що термінотворення способом аббревіації відбувається шляхом поєднання двох або більше слів із довільним, асемантичним усиченням, принаймні одного з них, причому утворена лексична одиниця зберігає у своєму складі якісь фрагменти твірного слова, інакше вона буде символом [1, с. 129].

Постановка завдання. Мета дослідження – виявити основні типи аббревіатур у науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та інформаційних комунікацій та визначити активність їх функціонування. Матеріалом дослідження є аббревіатури, виокремлені методом суцільної вибірки з науково-навчальної літератури української галузі інформаційної безпеки та електронних комунікацій.

Виклад основного матеріалу. Науково-навчальні тексти орієнтовані на студента, якого потрібно готувати до сприйняття наукової інформації, що пов'язано з інтенсивним зростанням інтересу до проблем науково-технічної комунікації [2 с. 18–19]. У науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та електронних комунікацій аббревіатури відіграють важливу роль, оскільки вони здатні як передавати складні наукові поняття, так і економити мовні засоби. Цей спосіб словотворення є одним із найбільш розповсюджених засобів поповнення термінологічних систем, зокрема й української термінології інформаційної безпеки та інформаційних комунікацій. Деякі номінації, що використовуються в досліджуваній галузі, є складними і перевантажують мову, тому з метою економії мовних засобів застосовується аббревіація.

У науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та інформаційних комунікацій можна виділити такі види аббревіатур:

1) ініціальні аббревіатури, які поділяються на:
– буквені (утворені з початкових літер слів): *СТЗ* (системи технічного (машинного зору)), *БКП* (блок керування приладами), *МПЦП* (мікропроцесорний програмований цикловий пристрій), *ПР* (промисловий робот), *ЗМБ* (завдання молодшого

байта), *ІВК* (інфраструктура відкритого ключа), *КЗ* (ключовий засіб), *НШ* (направлене шифрування), *ГВП* (генератор випадкових послідовностей), *КДСК* (комп'ютер з доповненою системою команд), *ПЗП* (постійний запам'ятовувальний пристрій), *ОЗП* (оперативний запам'ятовувальний пристрій), *ЕЦП* (електронний цифровий підпис);

– звукові, або акроніми (утворені з назв перших звуків, читаються як звичайні слова): *БАП* (базова адреса пам'яті), *АОП* (алгоритмічний операційний пристрій), *ЛОМ* (локальна обчислювальна мережа), *КОСК* (комп'ютер з орієнтованою системою команд), *КИТ* (комп'ютерні інформаційні технології), *ДАП* (двонаправлена асоціативна пам'ять), *ТОП* (тригер очікування переривання), *СУВ* (система уводу-виводу), *КОП* (код операції);

2) комбіновані аббревіатури: *ШМ-керування* (широотно-імпульсна модуляція керування), *мікро-ЕОМ* (мікроелектронна обчислювальна машина);

3) цифро-літерно-символьні найменування: *3D-модель*, *3D-принтер*.

Серед зазначених типів лексичних аббревіатур, виявлених у науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та інформаційних комунікацій найбільш активну роль відіграють ініціальні. Вони легше піддаються процесу інтеграції, ніж інші типи, та нерідко стають основними найменуваннями.

Справедливо зазначає Н. Книшенко, яка стверджує, що «аббревіатурні терміни нині є однією з виразних ознак фахового мовлення. Ці скорочення дуже зручні в професійних сферах спілкування, бо, забезпечуючи зменшення формального обсягу текстів, водночас зберігають їх інформативну насиченість, будучи цілком зрозумілими для спеціалістів певної галузі» [3, с. 19].

Проведений аналіз дозволив зафіксувати наявність аббревіатур у різних лексико-тематичних групах досліджуваної термінології, що, безперечно, свідчить про їх активне функціонування в цій сфері. Розглядаючи терміни-аббревіатури залежно від контексту їхнього функціонування, можна відзначити, що найпоширенішими є такі тематичні категорії найменувань:

1. Найменування процесів: *КЗИ* (криптографічний захист інформації), *НШ* (направлене шифрування), *НРШ* (направлене розшифрування), *ЦПКР* (циклове програмне керування), *ЧПКР* (числове програмне керування), *АЛЧ* (активізація лічильника), *СЛЧ* (скидання лічильника).

2. Найменування приладів і пристроїв: *ГВБ* (генератор випадкових бітів), *ПА* (прилад автентифікації), *АЦП* (аналогово-цифровий перетворювач), *БКП* (блок керування приладами), *ЛК*

(лічильник команд), *МА* (мехатронний агрегат), *МКР* (модуль керування), *МПЦП* (мікропроцесорний програмований цикловий пристрій), *АЛП* (арифметико-логічний пристрій), *СМЧД* (суматор часткових добутків), *ДШМКО* (дешифратор мікрооперацій), *ЛРФ* (локальний регістровий файл), *ККМ* (контролер комутуючої мережі), *МПК* (мультиплексний канал), *ДО* (допоміжне обладнання), *МА* (мехатронний апарат), *МО* (мехатронний об'єкт), *ТО* (технологічне обладнання), *ТУ* (тригер умови), *ДІ* (джерело інформації), *ПА* (прилад автентифікації).

3. Найменування понять зі словом «система»: *АС* (автоматизована система), *ІС* (інформаційна система), *ІТС* (інформаційно-телекомунікаційна система), *СА* (система автентифікації), *СЗІ* (система захисту інформації), *МС* (мехатронна система), *ПСКР* (програмна система керування), *СКР* (система керування), *СУВ* (система уводу-виводу), *ІС* (інформаційна система), *СВК* (система з відкритим ключем), *ІКС* (інформаційна комунікаційна система), *ЕС* (експертна система), *СППР* (система підтримки прийняття рішення), *СУБД* (система управління базами даних), *СУБЗ* (система управління базами знань), *СУБМ* (система управління базами моделей).

4. Назви, пов'язані з безпекою та таємницею: *ДПБ* (дискреційна політика безпеки), *КЗЗ* (комплекс засобів захисту), *МПБ* (мандатна політика безпеки), *ПБ* (політика безпеки), *РПБ* (рольова політика безпеки), *БТ* (банківська таємниця), *ДТ* (державна таємниця), *КТ* (комерційна таємниця), *ПТ* (професійна таємниця), *ТДР* (таємниця досудового розслідування).

5. Назви фахівців галузі інформаційної безпеки та інформаційних технологій: *ОІ* (одержувач інформації), *НФ* (непрограмуєчий фахівець), *ОПР* (особа, яка приймає рішення).

6. Назви одиниць вимірювання: *МПа* (Мега Паскаль), *ПВБ* (псевдовипадкові біти), *МБ* (мегабіт).

7. Назви схем, мереж та кодів: *КС* (комбінаційна схема), *НВІС* (надвелика інтегральна схема), *КОП* (код операції), *ВІС* (велика інтегральна схема), *ІС* (інтегральна схема), *ІОМ* (інформаційна обчислювальна мережа), *ЛОМ* (локальна обчислювальна мережа), *НМ* (нейронна мережа), *КУ* (код умови).

8. Назви матеріалів: *МОП* (метал-окисел-напівпровідник); *МНОП* (метал-нітрид-окисел-напівпровідник).

9. Назви документів: *ГКУ* (господарський кодекс України) *ЗВДТ* (звіт відомостей, що становлять державну таємницю), *ЗУ* (закон України),

КЗнПУ (кодекс законів про працю), *ККУ* (кримінальний кодекс України), *КПКУ* (кримінальний процесуальний кодекс України), *КУнАП* (кодекс України про адміністративні правопорушення), *ЦКУ* (цивільний кодекс України), *ЦПКУ* (цивільний процесуальний кодекс України).

За структурою аббревіатури в науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та інформаційних технологій можна поділити на дво-, три- та чотирикомпонентні.

Двокомпонентні аббревіатури створюються за такими моделями:

1. Прикметник + іменник: *ПР* (промисловий робот), *НШ* (направлене шифрування), *МО* (мехатронний об'єкт), *ІС* (інформаційна система).

2. Іменник + іменник: *ТУ* (тригер умови), *ДІ* (джерело інформації), *ЛК* (лічильник команд), *ОІ* (одержувач інформації).

Трикомпонентні аббревіатури створюються за такими моделями:

1. Прикметник + прикметник + іменник: *ЕЦП* (електронний цифровий підпис), *АОП* (алгоритмічний операційний пристрій), *ЛОМ* (локальна обчислювальна мережа).

2. Іменник + прикметник + іменник: *ЗМБ* (завдання молодшого байта), *ІВК* (інфраструктура відкритого ключа), *ККМ* (контролер комутуючої мережі).

3. Прикметник + іменник + іменник: *РІБ* (рольова політика безпеки), *БАП* (базова адреса пам'яті), *ККУ* (кримінальний кодекс України).

4. Іменник + іменник + іменник: *БКП* (блок керування приладами), *КЗЗ* (комплекс засобів захисту), *СЗІ* (система захисту інформації).

Чотирикомпонентні аббревіатури в науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та інформаційних технологій утворюються за такими моделями:

1. Прикметник + прикметник + іменник + іменник: *КПКУ* (кримінальний процесуальний кодекс України), *ЦПКУ* (цивільний процесуальний кодекс України).

2. Іменник + іменник + іменник + іменник: *СППР* (система підтримки прийняття рішення), *СУБД* (система управління базами даних), *СУБЗ* (система управління базами знань), *СУБМ* (система управління базами моделей).

Висновки. Як свідчать вищевикладені приклади, використання аббревіатур уможливило скорочення довжини термінів, що робить їх оптимальними для сприйняття. Класифікація термінів-аббревіатур у науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та інформаційних технологій демонструє загальні принципи утворення аббревіатур в інших наукових сферах. Найпродуктивнішими в досліджуваній галузі є аббревіатури ініціального типу (буквені та звукові). Цей факт можна пояснити тим, що ініціальні аббревіатури легше піддаються процесу поєднання, ніж інші види аббревіатур. Було зафіксовано наявність аббревіатур у різних лексико-тематичних групах досліджуваної галузі. Найпоширенішими тематичними групами є найменування приладів і пристроїв та найменування понять зі словом «система». За структурою в науково-навчальних текстах з інформаційної безпеки та інформаційних технологій було виявлено дво-, три- та чотирикомпонентні терміни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : Вища школа, 1999. 207 с.
2. Катиш Т. В., Миронюк Л. В. Структурні особливості українських науково-навчальних текстів з радіоелектроніки та комп'ютерних технологій. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73). № 2. Частина 1. С. 18–22.
3. Книщенко Н. Аббревіація в системі сучасної дорожньо-будівельної термінологічної номінації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2010. № 675. С. 19–22.
4. Мацько О. М. Аббревіатури як згорнені мовні формули в дипломатичних текстах. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 31–36.
5. Микульчик Р. Сучасні українські аббревіатури: перспективи і стан дослідження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2005. № 538. С. 12–15.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
7. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття : (На матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : Пугач, 2003. 388 с.
8. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Плющ. Київ: Вища школа, 1994. 413 с.
9. Українська мова: Енциклопедія. Вид. 2-е, випр., доп. / Ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.